

MEKKÎ SURELERDE MÜ'MİNLERİN EHL-İ KİTAP İLE İLİŞKİLERİ

Sami KİLİNÇLİ
Dr., M.E.B.
kilinclisami01@gmail.com

Özet

İslam davetinin başladığı Mekke'de nüfusun genelini müşrikler oluşturmakla birlikte az sayıda Yahudi ve Hıristiyan da bulunmaktaydı. Aynı zamanda Arabistan'ın Taif, Fedek, Teyma, Hayber ve Medine gibi şehirlerinde, Hire ve Necran gibi bölgelerinde, ayrıca Bizans ve Habeşistan gibi komşu ülkelerde de Yahudi ve Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Bundan dolayı, Hz. Peygamber ve müminler ile Ehl-i Kitap arasında birtakım ilişkiler vuku bulmaktaydı. Bu makalede, müminler ile Ehl-i Kitap arasındaki ilişkiler, bu ilişkilerin yoğunluk düzeyi ve içeriği ortaya konulacak, bunun yanında söz konusu ilişkilerin Mekke döneminde nazil olan ayetlere nasıl yansdığı meselesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Mekkî sureler, Ehl-i Kitap, İslam Daveti, Mekke dönemi.

RELATIONSHIP OF MU'MINS (BELIEVERS) WITH PEOPLE OF THE BOOK IN MECCAN SURAHS

Abstract:

In Mecca, where the Islamic invitation began, Mushriks had comprising the general public with few numbers of Jews and Christians. At the same time, there

had been Jews and Christians in the cities of Arabia like Ta'if, Fedek, Tayma, Hayber and Madinah; regions like Hire and Najran; as well as in neighboring countries like Byzantine and Habashistan. Therefore, yet it is not so strong, Prophet Muhammad and Mu'mins had relationship with people of the book. In this article, we deal with the relationship of Mu'mins with People of the Book; intensity and content of this relationship and how it is placed in verses of the Qur'an throughout the process of the invitation of the Qur'an.

Keywords: Meccan Surahs, People of the Book, Islamic invitation, Meccan period.

Giriş

Kur'an-ı Kerim Mekke'de nazil olmaya başladığı andan itibaren hitap ettiği toplumun tüm kesimlerinin dikkatini çekmiş ve onlar üzerinde kalıcı bir etki oluşturmuştur. Oluşan bu etkinin sonucu olarak ona inananlar, iman etmeyenler ve muhalefet edenler oluşmuştur. İlk nüzûl ortamı olan Mekke'nin genelini müşrikler oluşturduğu, inzal edilen ayetler genel olarak müşriklerin inanç ve sosyal hayattaki yanlışlarına eleştiriler ve yeni teklifler getirdiği için Mekke dönemi boyunca mü'minlerin ve ilahi vahyin asıl muhataplarını müşrikler oluşturmuştur. Ehl-i Kitabi oluşturan Hıristiyan ve Yahudiler Mekke ve çevresinde nüfus ve nüfuz olarak güçlü olmadıkları için vahyin ikinci dereceden muhataplarını oluşturmuşlardır. Bundan dolayı da bunlara doğrudan hitap eden ayet sayısı az olmuştur. Medine döneminde ise orada yaşayan Yahudi kabileler ve onlarla kurulan ilişkilerden dolayı inzal edilen surelerde onlara hitap eden ayetler oldukça fazla bir yekûn tutmuştur. Bu dönemin ilerleyen yıllarında Ehl-i Kitapla olan ilişkilerin sertleşmesi bu ayetlerdeki üslubun da sertleşmesine neden olmuştur. Bu durum tüm nüzûl sürecinde Ehl-i Kitapla ilişkilerin muhalefet ve düşmanlık üzerinden şekillendiği gibi bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Hâlbuki bu anlayış Mekkî sureler açısından isabetli görünmemektedir. Bundan dolayı biz bu makalede Mekke döneminde Ehl-i Kitapla olan ilişkileri nüzûl süreci¹ içerisinde ele alarak açıklayacağız.

Yahudiler

Genel olarak Arabistan'da özel olarak da Mekke'de farklı dînî anlayışlar bulunmaktaydı. Mekke halkının geneli müşrik olmakla birlikte, az sayıda da olsa Ehl-i Kitaptan insanlar da bulunmaktaydı.

¹ Biz bu makalede nüzûl süreciyle ilgili konularda Hz. Osman'ın mushafında yer alan nüzûl tertibini dikkate alacağız. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1991, s. 86, 87.

Mekkeliler farklı bölgeler, ülkeler arası ticari seyahatler yaptıkları için, gittikleri bölgelerdeki Yahudi ve Hıristiyanlarla görüşüyorlar, bilgi alışverişinde bulunuyorlardı. Yahudiler Arabistan'ın Himyer, Yemâme, Hayber, Taif, Fedek, Teyma, Vâdi'l-Kura, Medine gibi şehirlerinde ve yarımadanın hemen hemen her bölgesinde bulunuyorlardı. Ayrıca Medine, Hayber ve diğer bölgelerdeki Yahudilerle olan komşulukları, ilişkileri sonucunda Kinâne, Kinde ve Benî Hars b. Ka'b kabilelerinden de Yahudi olanlar vardı.²

Mekke'de ciddi bir Yahudi nüfusun olduğuna dair elimizde bilgi bulunmamakla birlikte Mekke'ye dışarıdan gelip yerleşen, az sayıda da olsa işçi ve sanatkârlardan oluşan bir Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Ancak Mekke'yi yönetmekte olan Kureyş kabilesi gibi yerli kabileler arasında Yahudiliği benimseyen isimlere rastlanmamaktadır.³

Yahudiler kitâbî bir toplum olarak okuma yazmadan nasibini almamış ve gönlü saf bedeviler üzerinde özel bir nüfuz ve itibar kazanmış durumdaydılar.⁴

Kâbe'nin tamirâtı sırasında rukünde Süryanice bir yazı bulunduğunda bunu bir Yahudi'nin okuması⁵ Abdulmuttalib'in civarında (korumasında) Üzeyne isimli bir Yahudi'nin olması,⁶ bazı Mekkî ayetlerde İsrailoğulları âlimlerinden olumlu bir şekilde bahsedilerek onların Kur'an'ın ilâhî bir kitap olduğuna şahitlik yaptıklarının vurgulanması da⁷ Mekke'de Yahudilerin varlığını ispatlamaktadır.

Hıristiyanlar

Günümüzde dünyanın tüm bölgelerine yayılan Hıristiyanlık İslam'ın doğduğu dönemde Arabistan'da Rebîa, Gassan ve bazı Kudâa boylarında vardı. Bazı Arap kabileler ticaret için Bizans topraklarına gidip geldikleri için Hıristiyanlaşmışlardı. Hire'de farklı Arap kabileleri ve güçlü bir kabile olan Benû Tağleb de Hıristiyan olmuştu. Aynı zamanda Necranlılar da Hıristiyanı.⁸

Mekke, Taif, Medine ve Arabistan'ın farklı bölgelerinde köle Hıristiyanlar vardı. Bunlar Araplara İncil ve Tevrat'taki bilgileri anlatıyor, açıklıyor, Hıristiyanlık kıssalarını anlatıp onları Hıristiyanlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu

² Mahmud Şükrü Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rîfeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, trs. II, 239-241; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdad, 1993, VI, 511; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1991, I, 552, 553.

³ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 239; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 511.

⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 552, 553.

⁵ Muhammed b. Yesâr b. İshak, *Sîretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, trs., s. 86; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, trs., I, 196.

⁶ Ebu Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Bağdâdî, el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fâruk, Beyrut, 1985, s. 90.

⁷ Bkz. Şuara, 26/192-197; Ahkaf, 46/10.

⁸ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 241, 242.

çalışmaları sonucunda Araplar arasında din değiştirenler olmakla birlikte, onlar genelde kararsız kalmaktaydılar.

Mekke'de farklı işler yapan mevâlî ve köle Hıristiyanlar vardı. Bunlar Habeşistan asıllı zenci, Avrupa asıllı beyaz erkek ve kadın kölelerdi. Bunlar sahip oldukları dini, ticari vb. bilgileri insanlarla paylaşıyorlardı. Bunların bazılarının isimleri Yesâr, Cebr, Selman, Yaîş ve Bel'am, Suheyb, Mîna, Mînas, Yuhanna idi.⁹ Mekke'de köle olmayan tek Hıristiyan Varaka b. Nevfel'di.¹⁰ Bu ilişkiler evlilikleri de beraberinde getirmekteydi. Mekke'de annesi Hıristiyan olan on, Habeşistanlı olan elli yedi kişi bulunmaktaydı.¹¹

Kâbe duvarlarına Hz. İsa ve Meryem'in resimlerinin çizilmiş olması da¹² Müşriklerle Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkinin gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Hıristiyan ve Yahudilerle ilişkiler ümmî Arapların peygamberlik, cennet, cehennem, melekler, şeytan, evrenin yaratılışı, öldükten sonra dirilme, kıyamet gibi dini konularda¹³ ve ticaret, sanayi ve şehirleşme gibi toplumsal konularda da onlardan etkilenmelerine sebep olmuştur.¹⁴

Mekke'deki Ehl-i Kitaptan bazıları hem ahlaklarından hem de din ve diğer konulardaki bilgilerinden dolayı Mekkelilerin güven ve itimatlarını kazanmışlardı. Bundan dolayı müşrikler Kur'an'ın ilâhîliği, Hz. Peygamber'in risaleti gibi konularda onların fikirlerine başvurmaktaydılar.

Müşriklerin Ehl-i Kitabın kendilerini Hıristiyanlaştırmak istemelerine rağmen onlarla çatışmayışları, bilakis Kâbe'nin içine Hz. İsa ve Meryem'in resimlerini çizmeleri onların bu faaliyetlerini kendi şirk inançları açısından bir tehlike olarak görmedikleri, kendilerinden çok güçlü olan Hıristiyan Bizans İmparatorluğu ve Habeşistan Krallığı ile çatışmaya girmekten çekinmeleri, ticari çıkarlarını ön planda tuttıkları için onlarla aralarını bozmak istememeleri ile açıklanabilir. Ayrıca Kabe'ye bu resimleri çizmeleri onların ne kadar hoşgörülü olduklarını ispatlama çalışmaları, Kabe'nin herkes için kutsal bir mekan olduğu imajını verme gayretleri olarak da değerlendirilebilir.

⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 589-606.

¹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 617.

¹¹ Ebu Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, 2009, *el-Muhabber*, 305-309. Bu listelerdeki annesi Hıristiyan olanlar tabiri Avrupa kökenli beyaz Hıristiyan cariyeleri, Habeşistanlı olanlar tabiri ise zenci Hıristiyan köleleri ifade ediyor olmalıdır.

¹² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 70; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 607.

¹³ İbn İshak, *es-Sîret*, s. 62-64.

¹⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 115. Müşriklerin Ehl-i Kitapla ilişkileri için ayrıca bkz. M. Ali Kapar, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler," *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul, 1994, II, 320, 321.

Mekkî Surelerde Ehl-i Kitap

Hicaz Arapları, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitabı Hicaz ve Şam bölgelerinde tanımış, onları pek çok konuda taklit etmiş ve onlardan birçok düşünce ve kültürü almışlardı. Bazıları Yahudi ve Hıristiyan olurken bazıları da İbraniceyi öğrenmiş, onların kitaplarına vakıf olmuştu. Ehl-i Kitabın, dînî ve mezhebî konularda düşmüş buldukları ihtilaf ve ayrılıkları da biliyorlardı. Bütün bunların da Hicaz Araplarının fikri ve psikolojik yapılarının değişimine büyük etkisi olmuştu. Özellikle Mekke'de, dışarıdan gelme Ehl-i Kitap azınlıklar vardı. Bu azınlıklar pek tabi olarak, davetin tüm dönemlerine tanık olmuş ve ondan uzak kalmamışlardı.¹⁵

Mekke döneminde nazil olan ilk surelerde Ehl-i Kitabı doğrudan muhatap alan herhangi bir ayet, sure bulunmamaktadır. Nüzûl tertibinde5. sırada yer alan Fatiha suresinin son ayetindeki “Senin gazabına uğrayanların, dalâlete batanların yollarına yöneltme bizi”¹⁶ cümlesindeki “gazabına uğrayanlar” ibaresi “domuz ve maymuna dönüştürülen Yahudiler,” “dalâlete batanlar” ibaresi ise “Hıristiyanlar” olarak anlaşmıştır.¹⁷

Kur'an ifadelerinden anlaşılan, Yahudilerin çoğunluğunun ve Hıristiyan grupların gösterdikleri engelleme, inkâr ve düşmanlık tavırlarının sadece hicretten sonra meydana geldiğidir. Bundan dolayı bu ayetin Yahudi ve Hıristiyanlara işaret ettiğini anlatan hadis eğer sahih ise, Medine döneminde söylenilmiştir ve ayetin muhtevası, sonradan böbürlenip inat eden Yahudi ve Hıristiyanlara tatbik edilmiştir.¹⁸ Bu bilgileri dikkate aldığımızda bu ayetin doğrudan Yahudi ve Hıristiyanları anlatmadığı, mü'min kimliğinin oluşum sürecinde Hz. Peygamber ve yeni oluşmaya başlayan mü'minlere genel bir bakış açısı öğreterek Allah'ın razı olmadığı kişilerin yollarından, inançlarından uzak durma bilincini kazandırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Mekkî surelerde genel olarak Hz. Meryem, Hz. İsa'nın doğumu, tebliğ ettiği ana konular ve onun hakkında ihtilafa düşüldüğünün anlatılmasının¹⁹ dışında Hz. İsa ve Hıristiyanlarla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Hacc, 22/17. ayetin dışında Nasarâ (Hıristiyanlar) ismi hiç geçmediği gibi-ki bu ayette de onlara Ey Hıristiyanlar şeklinde doğrudan hitapta bulunulmamaktadır- Medeni surelerde

¹⁵ Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1998, II, 353.

¹⁶ Fatiha, 1/7.

¹⁷ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, I, 26; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, 2008, I, 59. Mukâtil “dalâlete batanlar” ibaresinin müşrikler ve onların dinleri anlamına geldiğini de nakletmektedir. Ayetteki ilgili bölümü Benî Yağîn'den bir adam vadi'l-Kurâ'da Hz. Peygambere sorduğunda Hz. Peygamber Yahudileri işaret ederek bunlar gazaba uğrayanlardır, delâlete saplananlar ise Hıristiyanlardır cevabını vermiştir. Bkz. Abdurrezzak, *Tefsîr*, I, 37.

¹⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, I, 17; Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul, 2011, I, 75.

¹⁹ Meryem, 19/16-38; Zuhuf, 43/57-65.

geçen Ehl-u İncil ve din adamları için kullanılan rahip gibi tanımlamalar da bulunmamaktadır.

İsrailoğulları dolayısıyla Yahudiler ile ilgili bilgiler Hıristiyanlarla ilgili bilgilere göre çok daha fazla yer almaktadır. Bu bilgiler özellikle Hz. Musa'nın kıssası üzerinden anlatılmakla birlikte Hz. Yakup, Yusuf, Süleyman ve Hz. Davud kıssaları üzerinden de farklı surelerde²⁰ geniş bir şekilde anlatılmaktadır. İlgili surelerde *Hâdû* (Yahudiler) kelimesi iki ayette²¹ geçmektedir; ancak bu ayetlerde onlara "Ey Yahudiler" şeklinde doğrudan hitapta bulunulmamakta, cümle içerisinde konu anlatılırken Yahudiler ismi zikredilmektedir. Tüm Mekki surelerde Yahudilerden devamlı olarak İsrailoğulları şeklinde bahsedilmektedir.²² Mekki hiçbir ayette "Ey İsrailoğulları," "Ey Yahudiler" gibi hitapların bulunmaması Mekke'deki Yahudi nüfusunun az olduğunu göstermektedir.²³ Ayetler de genel olarak hem Yahudileri ve hem de Hıristiyanları kapsayacak şekilde *Ehl-i Kitap* (kitap ehli)²⁴, *ûtu'l-ilm* (ilim verilenler)²⁵, ve *ehlu'z-zikr* (ilim ehli)²⁶ gibi tanımlamalar kullanılmaktadır.

Müşriklerin Kur'an'ın ilâhîliğini, Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkar ve eleştirilerine karşılık Kur'an'daki mesajların, anlatılan hakikatlerin önceki vahiylerin devamı olduğu nüzûl tertibinde 8. sure olan A'la, 87/18-19'da "Bütün bunlar önceki sahifelerde/vahiylerde, İbrahim'e ve Musa'ya verilen sahifelerde/vahiylerde de anlatılan gerçeklerdir;"²⁷ anlatılan hakikatleri inkâr eden muhalif müşrike²⁸ hitaben de 23. sure Necm, 53/36-56'da "Yoksa o, Musa'ya ve kulluk imtihanından yüzünün akıyla çıkan İbrahim'e vahyedilmiş sahifelerdeki şu ayetlerden hiç haberdar edilmedi mi?!" 37. sure Kamer 54/43'de Müşrikleri sıkıştırmak için "[Ey Mekke halkı!] Söyleyin bakalım, sizin kâfirleriniz onlardan daha mı güçlü ki?! Yoksa geçmiş peygamberlere gönderilen vahiylerde (*fi zubûri'l-evvelin*) sorumluluktan muaf tutulduğunuza, dolayısıyla azaptan kurtulduğunuza dair bir berat belgesi mi var?!" buyrulmuş, 28. sure Tin, 95/1-3. ayetlerde "Andolsun [İsa'nın vahye mazhar olduğu] İncir dağına ve Zeytin dağına, Andolsun [Musa'nın vahye mazhar olduğu] Sina dağına, Andolsun [Muhammed'in vahye mazhar olduğu] bu güvenli Mekke şehrine ki," buyrulurak üç Peygamber'in ve kitaplarının birbirinin devamı olduğu anlamında üzerlerine

²⁰ A'raf, 7/103-171; Taha, 20/9-98; Neml, 27/7-45; Sebe, 34/10-14; Sa'd, 38/17-40; Yusuf, 12/311; Şuara, 26/10-18.

²¹ En'am, 6/146; Hacc, 22/17.

²² Ayrıca bkz. Necmettin Gökür, "Kur'an Dilinde Ehl-i Kitap Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım," *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul, 2010, s. 93-119.

²³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 554.

²⁴ En'am, 6/114; Sebe, 34/6; Ahkaf, 46/10; Ra'd, 13/36; Ankebut, 29/47.

²⁵ İsrâ, 17/107.

²⁶ Nahl, 16/43; Ra'd, 13/43; Ankebut, 29/49.

²⁷ A'la, 87/18, 19.

²⁸ Ayetin muhatab aldığı kişi muhalif müşriklerin ileri gelenlerinden Velid b. Muğîre'dir. Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidî, *el-Vasûl fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994, IV. 203.

yemin edilmiş²⁹ ve 47. sure Şuarâ, 26/196'da "Bu Kur'an özü itibariyle önceki peygamberlere/ümmetlere gönderilen kitaplarda/vahiyyelerde de mevcuttur (*leff ziburil evvelin*)" şeklinde açıklanmıştır. Hz. Musa'ya kitap, hikmet, hidayet, hüküm verildiğinin; verilen kitabın hidayet, öğüt kaynağı olduğunun;³⁰ İsrailoğullarının diğer milletlerden üstün kılındığının;³¹ İbrahim ve soyundan gelenlere peygamberlik ve vahiy verildiğinin³² beyan edilmesi de aynı amaca dönüktür. Müşriklerin bazı kabilelerinin ilahlaştırdıkları cinlerin diliyle de "Kur'an'ı dinleyip iman eden Cinler kavimlerine varınca şöyle demişlerdi: "Ey Kavmimiz! Biz, Musa'dan sonra Muhammed'e indirilen, kendinden önceki kitapları/vahiyyeleri teyit ve tasdik eden, hakkı hakikati gösteren ve doğru yola ileten bir ilahî kelim dinledik"³³ şeklinde aynı konunun açıklanması da bu konuda müşrikleri ikna etmek açısından ayrıca dikkat çekici bir noktadır.

Ayrıca müşriklerin eleştirilerine karşılık 66. sure Ahkaf, 46/9'da [Ey Peygamber!] De ki onlara: "Ben ilk peygamber değilim; [dolayısıyla peygamberlik gibi bir icat yapmış da değilim]. Evet, ben bir Peygamber'im; ama ilerleyen zamanlarda beni nelerin beklediğini bilmediğim gibi sizin başınıza neler geleceğini de bilemem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Dahası, ben [kıyamet ve azap hakkında sizi] açıkça uyarın bir Peygamber'im." buyrulması da aynı konuyla ilgilidir. Aynı zamanda bütün bu bilgilerin Mekke'de zor anlar yaşayan Hz. Peygamber ve mü'minlere kendilerinin yürüdükleri yolda yalnız olmadıklarını anlatarak onların güçlü olmalarını sağlamak gibi bir amacı, işlevi de bulunmaktaydı.

Nüzûl tertibinde 51. sure olan Yunus, 10/37; 53. sure Yusuf, 12/111; 55. sure En'am, 6/92 ve 66. sure Ahkaf, 46/12'de Kur'an'ın önceki kitapları tasdik ettiğinin vurgulanması ve 62. sure Şura, 42/13'de "Allah geçmişte Nuh'a emrettiği, şimdi sana vahyettiğimiz ve yine geçmişte İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya emrettiğimiz tevhid dinini sizin için de din kıldı. Bu dinin gereklerini tam anlamıyla yerine getirin; din konusunda ihtilafa düşmeyin. [Ey Peygamber!] Senin tebliğ ettiğin bu tevhid dini müşriklere çok ağır geldi. Oysa Allah dilediği/layık gördüğü kimseleri bu dine mazhar kılar ve kendisine yönelenleri doğru yola iletir"³⁴ buyrulması da aynı konuyla ilgili olduğu kadar mü'minlere Ehl-i Kitapla temelde aynı çizgide oldukları düşüncesini, bilincini de vermekteydi.

²⁹ Taberî, tîn'in Şam mescidi, zeytûn'un Beytu'l-Makdis olarak anlaşılmasına katılmamakla birlikte bu görüşleri nakletmektedir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 501-506. Konuyla ilgili olarak müfessirlerin bu görüşlerini temel alsak dâhi en azından Sina dağına ve Mekke'ye yemin edilmesi de vahiy geleneğinin kabul edilmesini ve Yahudilere yakın durulduğunu anlatmaktadır.

³⁰ Hud, 11/17; Mü'min, 40/53, 54; En'am, 6/91; Secde, 32/23, 24, 25.

³¹ Casiye, 45/16-20.

³² Ankebut, 29/27.

³³ Ahkaf, 46/30.

³⁴ Aynı konuyla ilgili olarak bkz. En'am, 6/84-90.

Ayetlerde her ne kadar Ehl-i Kitap genel olarak olumlu olarak zikredilse de mü'minlere onlar tarihte bazı hatalar yaptılar, bundan dolayı da Allah Teâlâ tarafından eleştirildiler, bazen de cezalandırıldılar, siz onlardan ayrısınız, onlar gibi olmamasınız anlamında farklı, özgün bir kimlik inşasına yönelik mesaj vermek ve "Ey Mekke ve çevresindeki Ehl-i Kitap! Sizin atalarınız bu yanlışları yaptı, fakat siz onların yolundan gitmeyin gibi" doğrudan hitaplarda bulunmadan ancak dolaylı yoldan eleştirerek onların bazı hataları da anlatılmıştır. Anlatılan bu hatalar İsrailoğullarının Kızıldeniz'den Sina Yarımadasına geçtiklerinde putlara tapan bir toplum gördükleri zaman Hz. Musa'ya bize de put yap demeleri; Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline tapmaları; girecekleri şehre *hittatun* (Rabbimiz bizi başışla) diyerek girmeleri emredildiğinde bazılarının kendilerinden istenileni yapmamaları ve bundan dolayı cezalandırılmaları; içlerinden bir kısmının cumartesi balık avlama yasağını çiğnemeleri ve bundan dolayı maymuna dönüştürülmeleri, bazılarının bizim günahlarımız başışlanacak demeleri, Tevrat'a uymamaları; Allah'ın ayetlerini dikkate almamaları,³⁵ Hz. İsa'nın doğumu ve peygamberliği konusunda Yahudi ve Hıristiyanların ihtilafa düşmeleri ve bunlara cevaben Allah'ın çocuk edinmediğinin vurgulanması; zaman içinde onların arasından hayırsız nesillerin ortaya çıkması;³⁶ İsrailoğullarının kendi aralarında ihtilaflara düştükleri ve bunların Kur'an'da açıklanıyor olduğu;³⁷ İsrailoğullarının haddi aşmalarından dolayı tarihte iki defa cezalandırılmaları;³⁸ Yahudilerin azgınlıklarından dolayı bazı etlerin onlara haram kılındığı;³⁹ Hıristiyanların Ashab-ı KeHF hakkında gereksiz tartışmalara girdikleri;⁴⁰ peygamberlerin ümmetlerinden ihtilafa düşenlerin olduğu⁴¹ ve İsrailoğullarını ihtilaflarının kıyamette sonuca bağlanacağı⁴² gibi konulardır.⁴³ Ancak bu tür konulardaki üslup genel olarak Medine dönemindeki gibi sert olmamıştır.⁴⁴

Akabe biatları ve İslam'ın Medine'de yayılması Mekke döneminde gerçekleşmiştir. Buna binâen son Mekkî surelerde bu konulara değinme miktarı artmıştır. Ancak henüz Yahudilerin inkârı, düşmanlığı ve hileleri

³⁵ A'raf, 7/138; 148-152; 161, 162; 163-166; 169; Nahl, 16/124. İsrailoğullarının buzağıya tapmaları Taha, 20/85-98. ayetlerde de anlatılmaktadır.

³⁶ Meryem, 19/34-37; 59; Zuhuruf, 43/65.

³⁷ Neml, 76; Casiye, 16-20.

³⁸ İsrâ, 17/2-8.

³⁹ En'am, 6/146; Nahl, 16/117.

⁴⁰ KeHF, 18/21, 22.

⁴¹ Mü'minun, 23/53, 54

⁴² Yunus, 10/93.

⁴³ Ayrıca bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 368, 369; Selim Türcan, *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara, 2010, s. 239.

⁴⁴ Bakara, 2/40-124. ayetlerdeki İsrailoğullarını, Yahudileri direk muhatap alan suçlayıcı, Müslümanların muhalifi olarak tavsif eden ve tarihteki hatalarından dolayı verilen cezaları hatırlatan üslup Mekkî surelerde bulunmamaktadır.

başlamadığından nazil olan ayetlerde Bakara gibi surelerdeki üsluba benzer üslup kullanılmamıştır.

Mü'minlerin Ehl-i Kitap ile İlişkileri

Kur'an'ın hedefi toplumdaki dini ve sosyal gruplarla çatışma ortamı oluşturmak değil, var olan tüm ortak bağları, noktaları değerlendirerek bir diyalog ortamı oluşturmak, yumuşak bir üslup ve delillerle muhatapları ikna etmektir. Bundan dolayı da müşriklerin muhalif duruşlarından dolayı, onların da saygı duydukları ve onlara nazaran İslam davetine daha yakın bir anlayışa sahip olan Ehl-i Kitap ve Kur'an'dan önce gönderilen ilâhî kitaplar referans kaynağı olarak kullanılmıştır.

Peygamberler ümmetlerine Hz. Muhammed'in gönderileceğini müjdelemiş, ona tâbi olmayı emretmişlerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in özelliklerinin ilâhî kitaplarında yazılı olduğunu Ehl-i Kitabın âlimleri de bilmekteydi.⁴⁵ Bu durum nüzûl tertibinde 39. sırada yer alan A'raf suresinde Allah'ın ayetlerine yürekten inanan insanlar anlatılırken "İşte o [ayetlerimize yürekten inanan]kimseler [vakti geldiğinde] ellerinin altındaki Tevrat'ta ve İncil'de kendisinden söz edilmiş olduğunu görecekları ümmî [yani geçmişte vahiy kültürüne sahip olmayan ve çoğu okuma yazma bilmeyen Arap milletine mensup] Peygamber'e uyacak kimselerdir..."⁴⁶ şeklinde açıklanmaktadır.

Aynı durum nüzûl tertibinde 55. sırada yer alan En'am suresinde "Vaktiyle kendilerini vahye muhatap kıldığımız zümreler (Yahudiler ve Hıristiyanlar) Peygamber'i tıpkı kendi öz evlatlarını tanıyıp bildikleri gibi bilirler. Ne var ki kâfirlikte direyerek kendilerini zarar ve ziyana uğratanlar bu hakikate inanmazlar."⁴⁷ şeklinde beyan edilmiş, Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Peygamberi tanıdıkları açıklanarak, Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda Ehl-i Kitabın müşriklere karşı şahit gösterildiği; ancak müşrikler ve Ehl-i Kitabın inkârcılarının onu kabul etmedikleri belirtilmiştir.⁴⁸

Bu anlattıklarımızla aynı doğrultuda olarak pek çok ayette Hz. Peygamberle müşrikler arasında çıkan tartışmalarda, ihtilaflarda Ehl-i Kitap, müşriklere karşı hakem, referans kaynağı olarak nüzûl tertibinde 47. sure olan Şuara, 26/196. ve

⁴⁵ Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, Müessesu Kurtuba, trs., VI, 407.

⁴⁶ A'raf, 7/157. Aynı konu Medine'de tekrar gündeme geldiğinde "Vaktiyle Meryem oğlu İsa da, 'Ey İsrailoğulları! Ben size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Ben elinizdeki Tevrat'ı tasdik etmek ve benden sonra gelecek ve gerek ismi gerek şahsiyeti övgüye mazhar [Ahmed] olacak bir peygamberi müjdelemek üzere gönderildim.'" demişti. İsa, İsrailoğulları'na mucizeler gösterdiğinde, onlar, "Bunlar düpedüz bir sihirdir." dediler."(Saf, 61/6.) şeklinde açıklanmıştır. Ancak bu ayette İsrailoğulları hakkında olumsuz, eleştirel bir üslubun olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷ En'am, 6/20.

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 340; Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut, 2002, I, 225; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 13.

197. ayetlerde “Bu Kur’an özü itibariyle önceki peygamberlere/ümmetlere gönderilen kitaplarda/vahiylerde de mevcuttur. İsrailoğulları âlimlerinin bu gerçeği bilmesi, o kâfirler/müşrikler için Kur’an’ın ilâhî vahiy olduğuna bir delil değil midir?! Sana Rabbinden gönderilen ayetlerin senin peygamberliğine delâlet ettiği hakikatini İsrailoğullarının âlimlerinin bilmesi o müşrikler için yeterli değil mi?;”⁴⁹ 66. sure Ahkaf, 46/10. ayette “Ehl-i Kitabın inanması sizin için bir delil değil midir?” buyrulurak “Kur’an’ın Tevrat gibi, Hz. Muhammed’in Musa gibi olduğuna şahitlik eden, Hz. Muhammed’e inanan İsrailoğullarından birinin imanı sizin için delil değil midir? şeklinde sorulmakta;⁵⁰ 70. sure Nahl, 16/43. ayette insandan peygamber olmaz diyen Müşriklere cevaben “[Ey Peygamber!] Senden önce kendilerine vahyedip peygamber olarak gönderdiklerimiz de [melek değil] tıpkı senin gibi birer insan evladı idi. [Ey Müşrikler!] Bu gerçeği bilmiyorsanız, gidin Ehl-i zikre sorun” eğer bu konunun gerçeğini bilmiyorsanız Ehl-i Kitaba sorun;⁵¹ 87. sure Ra’d, 13/43. ayette “[Ey Peygamber!] İşte o kâfirler, “Sen peygamber olarak gönderilmiş biri değilsin.” diyorlar. Sen de onlara de ki: “Aramızda şahit olarak Allah, bir de Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olanlar (*indehû ilmu’l-kitap*) yeter”⁵² şeklinde açıklanmaktadır.

Ehl-i Kitap Hz. Peygamber’e de referans kaynağı olarak gösterilmekteydi. Bu durum nüzûl tertibinde 51. sure olan Yunus 10/94. ayette “[Ey Peygamber!] Sana vahyettiğimiz bu kıssalardaki bilgilerin doğruluğundan herhangi bir şüphen varsa, senden öncekilere verdiğimiz kitapları okuyanlara [Yahudiler ve Hıristiyanlara] sor. Andolsun ki sana rabbin tarafından vahyedilen bilgiler mutlak doğrudur. Bunda hiçbir tereddüdün olmasın!” Senin karşılaştığın iman ve takva ehli olanlarına sor;”⁵³ 55. sure En’am, 6/114. ayette “[Ey Peygamber!...geçmişte kendilerini/atalarını vahye muhatap kıldığımız o kimseler [Yahudiler] de çok iyi bilirler ki bu Kur’an [tıpkı Tevrat gibi] insanlara

⁴⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, trs., XVII, 644. Abdullah b. Selam olduğu da söylendi.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 220, 221. de Abdullah b. Selam’ın Müslüman olmasını anlatıyor. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 124-126. Taberî; Mesruk ve Şa’bî’nin bu ayet Mekkî olduğuna için Abdullah b. Selam hakkında nazil olduğu görüşlerinin yanlış olduğunu, onun hicretten sonra Medine’de iman ettiğini belirttiklerini nakletmektedir. (Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 125, 126.)

⁵¹ Ebu’l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu’l-İslamî, 1948, IV, 449

⁵² Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, II, 504. İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII, 171. Mukâtil bu ayeti Abdullah b. Selam ve ashabı bilir şeklinde yorumlamaktadır. (Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 181.) İbn Kesir ise ayet Mekkî olduğu için bu şekilde yorumlanmasına karşı çıkarak, burada kast edilen Yahudi ve Hıristiyan âlimlerdir demektedir. (Bkz. İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII, 171)

⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 1986. Abdullah b. Selam ve ashabına sor buyrulduğunda Hz. Peygamber şüphe etmiyorum ve kesinlikle sormayacağım buyurdu. (Mukâtil, *Tefsîr*, II, 104; Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, Riyad, 1989, II, 298.) Bu ayetlerin tefsirinde de olduğu gibi Mekkî surelerdeki Ehl-i Kitapla ilgili olumlu mesajlar içeren tüm ayetler Abdullah b. Selam veya Abdullah b. Selam ve ashabı olarak anakronik bir tarzda yorumlanmaktadır. Bu bakış açısının oluşmasında Medenî surelerde yaşanan ortamdan dolayı Ehl-i Kitabı düşman, cizye verinceye kadar savaşılması gereken muhalifler olarak tanımlayan ayetlerin belirleyici bir etkisi bulunmaktadır.

yol göstermek gibi çok esaslı bir maksatla bizzat rabbın tarafından indirilmiştir. Bundan hiç şüphen/şüpheniz olmasın. O müşrikler her ne kadar senin tebliğ ettiklerine inanmasalar da İsrailoğullarının âlimleri bütün bunların gerçek olduğunu biliyorlar. Sen sakın şüpheye düşenlerden olma.⁵⁴ 58. sure Sebe, 34/6. ayette “[Yahudi ve Hıristiyanlardan] hakikati anlayıp kavrama bahtiyarlığına ermiş kimseler rabbinden sana indirilen Kur’an’ın Allah kelamı olduğunu ve onun üstün kudret sahibi ve her türlü övgüye layık olan Allah’ın yolunu gösterdiğini bilirler,”⁵⁵ 63. sure Zuhruf, 43/45. “[Ey Peygamber!] Senden önce kendilerine peygamberler gönderdiğimiz kimselere [Yahudiler ve Hıristiyanlara] sor bakalım, biz [herhangi bir peygamber vasıtasıyla] Rahman’ın dışında birtakım varlıklara tanrılık yakıştırıp ibadet edilmesini emretmiş miyiz?!”⁵⁶ 85. sure Ankebut, 29/49. “Doğrusu bu Kur’an, kendilerine Allah’ın sözü ile insan sözünü ayırt etme kabiliyeti verilmiş kimselerin (*ûtu’l-ilmin*) gönüllerinde yer eden hak ve hakikat mesajlarıdır” Ehl-i Kitap bunun gerçek mahiyetini bilir.⁵⁷ 87. sure Ra’d, 13/36. “Kendilerine kitap verilenler sana verilen Kur’an’dan mutluluk duymaktadır.” buyurmuştur. Ehl-i Kitap biz Hz. Muhammed’in durumunu kitaplarımızda yazılı bulduğumuz için inanıyoruz⁵⁸ demektedirler.

Ehl-i Kitabın bu şekilde hem müşriklere hem de Hz. Peygamber’e, dolayısıyla da mü'minlere referans kaynağı olarak gösterilmesinin yanında “Kendisini sırf dünyadaki fani hayata adanmış kimse ile rabbi [Allah] tarafından kesin bilgiye/vahye dayanan, yine Allah tarafından bir şahit [İncil] ve daha öncesinde Musa’ya bir rehber ve rahmet kaynağı olarak gönderilen vahiylerce teyit ve tasdik edilen kimse bir olur mu hiç?! İşte ancak böyle kimseler Kur’an’a yürekten inanırlar. Hangi zümreden/kabileden olursa olsun, kim Kur’an’ın Allah kelamı olduğunu inkâr ederse, onun yeri cehennemdir.[Ey Peygamber!] Sakın, Kur’an’ın kaynağı hakkında şüpheye düşme! Şüphesiz bu Kur’an sana rabbın tarafından indirilmiş bir vahiydir. Fakat ne yazık ki insanların çoğu [Mekke halkının müşrik çoğunluğu] bu gerçeğe inanmaz.”⁵⁹ ayetiyle de Hz. Peygamber, Hz. Musa’nın teyit ve tasdik ettiği, bir anlamda da müjdelediği, onunla aynı yolda giden bir peygamber olarak anlatılmaktaydı. Bu ve benzeri ayetler⁶⁰ doğal olarak

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 506, 507.

⁵⁵ Abdullah b. Sebe gibiler Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 213.

⁵⁶ Ehl-i Kitaptan iman edenlere sor. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 191.

⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI, 378. Mukâtil bu ayeti senin ümmî bir peygamber olduğunu Abdullah b. Selam ve ashabı bilir şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 522.

⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 160. Mukâtil bu ayeti Abdullah b. Selam ve ashabı bilir şeklinde yorumlamaktadır.(Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 179.) Zemaşşerî ise bu ayette zikredilen kişilerin Yahudilerden iman edenlerden Abdullah b. Selam ve Ka'b ile bunların ashabları; Hıristiyanlardan iman eden kırkı Necranlı, otuz ikisi Habeşli ve sekizi Yemenli olmak üzere toplam seksen kişinin murad edildiğini kaydetmektedir. Bkz. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II, 501.

⁵⁹ Hud, 11/17.

⁶⁰ En'am, 6/84-87, 90 ve Şura, 42/13. Yahudi ve Hıristiyanların da iman ettikleri on sekiz peygamberin adının sayıldıktan sonra Hz. Peygambere onların yolundan git buyrulması da ilişkilerde yakınlığı oluşturan

Yahudiler ve Hıristiyanlarla mü'minleri birbirine yakın göstermekte ve yaklaştırmaktaydı.⁶¹

Aynı zamanda Ehl-i Kitabın fiilî olarak da mü'minlerle aynı safta olup müşriklere karşı ortak tavır aldıkları da olmaktadır. Mekke'de bulunan bazı Yahudiler Müslümanlara cehennemın bekçilerinin sayısını sorduklarında onlar cevabını bilmedikleri için Hz. Peygamber'e sormuşlardı. Hz. Peygamber cehennemın bekçilerinin sayısının on dokuz olduğunu söylediğinde⁶² Yahudiler bu rakamın kendi kaynaklarındaki bilgiyle örtüştüğünü görmüşlerdi. Müşrikler Hz. Peygamber'in Cehennemın on dokuz bekçisinin olduğunu söylediğini duyduklarında özellikle Ebu Cehil ve Ebu'l-Eşyedeyn biz onları yeneriz ve cehennemden çıkarız diyerek alay etmişlerdi.⁶³ Yaşanan bu olaylar üzerine nazil olan ayette de⁶⁴ açıklandığı gibi bu bilgiyi Ehl-i Kitap ve mü'minler kabul ederken müşrikler inkâr etmişler ve böylece karşı safta yer almışlardır.

Bütün bu yaşananlar müşriklerin zihninde Ehl-i Kitapla mü'minleri aynı konumda değerlendirmelerine neden olduğu gibi mü'minler de doğal olarak kendilerini onlara yakın görmekteydiler.

Bundan dolayı da Perslerle Rumlar (Bizanslılar/Doğu Romalılar) arasında olan savaşı Perslerin kazandığını Hz. Peygamber ve mü'minler öğrendiklerinde bu onların çok zoruna gitti ve müşrikler ise çok sevindiler, mü'minlere hakaretlerde bulunarak onlara baskı uyguladılar. Onlara "Siz de Rumlar da Ehl-i Kitapsınız, bizim kardeşlerimiz sizin kardeşlerinizi yendiler, biz de sizi yeneceğiz" demeleri üzerine Bizanslıların üç-dokuz yıl içinde galip geleceklerini, mü'minlerin bu duruma sevineceklerini anlatan ayetler nazil oldu.⁶⁵

Bunun üzerine Ebu Bekr müşriklerin yanına giderek "Siz kardeşlerinizin kardeşlerimize karşı zafer kazanmasına seviniyor musunuz, fakat fazla sevinmeyin, Allah Rumları Perslere galip getirterek bu konuda sizi mutlu etmeyecek, Allah bunu Hz. Peygamber'e haber verdi" dedi. Bunun üzerine Ubey b. Halef ile Ebu Bekr arasında ilk önce üç yıl şartıyla yapılan iddialaşma, Hz. Peygamberin yönlendirmesiyle yüz deve ve dokuz yıl zaman olarak yapıldı.

unsurlardandır. Aynı şekilde "[Ey Peygamber!] Biz vaktiyle Musa'ya da vahiyler göndermiştik. Bu yüzden ilâhî vahiy ve mesajı tebliğ hususunda Musa ile benzer bir tecrübeyi yaşadığında/yaşayacağında hiç şüphelen olmasın! Öyle ki Musa'ya gönderdiğimiz vahiyleri İsrailoğulları için rehber kılmıştık. Allah yolunda karşılaştıkları zorluklara sabırla katlandıkları, ayetlerimize yürekten inandıkları zaman onların içinden insanları mesajlarımız doğrultusunda doğru yola çağırın önderler çıkarmıştık. [Bu durum, senin ve ümmetin için de aynen geçerlidir]. (Secde, 32/23, 24.) ayetleri de bu düşüncüyü desteklemektedir.

⁶¹ Halis Albayrak, "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine," *II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1996, s. 40.

⁶² Müddessir, 74/30.

⁶³ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 417, 418; Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmîzî, *Sünen*, İstanbul, 1992, "Kitâbu't-Tefsîr/Müddessir," 3; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV, 183-185.

⁶⁴ Müddessir, 74/31.

⁶⁵ Bkz. Rum, 30/1-7. Surenin nüzulu risaletin beşinci yılında gerçekleşen birinci Habeşistan hicretinin yakın zamanlarında olmalıdır. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an*, Beyrut, 2008, II, 347.

Perslerin taht mücadeleleri yaşamalarından dolayı Rumlar Persleri yendiler. Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı günde Hz. Peygamber ve mü'minler bu haberi öğrendiler ve Rumların zaferinden dolayı sevindiler. Bu şekilde Allah Teâlâ'nın va'di gerçekleşmiş oldu.⁶⁶

Müşriklerin kendilerini Mecusî Perslerin, mü'minleri de Hıristiyanların kardeşleri olarak kabul etmelerinde Hz. Peygamber'in Necaşî'yi övmesinin, Mü'minlerin Habeşistan'a hicret etmelerinin, Necaşî'nin huzurunda Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Meryem suresinin ilk ayetlerini okuması üzerine Necâşî'nin "Muhakkak bu okuduğunuz ayetlerle İsa'ya gelen şey, İncil bir tek kaynaktan çıkan bir nurdur" diyerek onlara sahip çıkmasının,⁶⁷ orada mü'minlerin Hıristiyan toplumla çatışmadan onlarla hemen hemen aynı konumda birlikte güzel bir şekilde yaşamalarının, Ehl-i Kitapla ilgili ayetlerin genelde olumlu ve övücü tarzda olması ve Mekke'deki Hıristiyanlarla Hz. Peygamber ve mü'minler arasında herhangi bir sorunun yaşanmaması da müşriklerde bu anlayışın oluşmasını destekleyen hususlardandır.

Bu naklettiğimiz bilgilerde her ne kadar kim oldukları isim olarak belirtilmese de Mekke'de ağırlıklı olarak İsrailoğullarından yani Yahudilerden, bir kısmı da Hıristiyanlardan olmak üzere Ehl-i Kitabın iman ettiği, Hz. Peygamber ve mü'minlerin safında yer aldığı anlaşılırsa da bu olaylara, ayetlere muhatap olan Ehl-i Kitabın hepsinin iman ettiğini söylemek de mümkün değildir. Bazıları Kur'an'ın ilâhîliğini kabul etmekle birlikte kendi dinlerine bağlı kalmaya devam etmiş de olabilirler.

Hud, 11/17. gibi ayetler Mü'minlerin kendi dışındaki cemaatler arasındaki tercihine ve bu konudaki siyasete dair bilgi içermektedir. Musa'nın kitabını izleyenlerle müşrikler karşılaştırılmakta ve bu ayetler Müslümanların siyaseten Yahudiler/Ehl-i Kitap tarafında yer aldığını belirten açık bir mesaj taşımaktadır. Hz. Musa'nın, Benî İsrail'in firavn karşısında haklılığı gündeme getirilmesi gibi kıssaların anlatılması, İsrailoğullarının üstün kılındığının vurgulanması gibi ayetlerle vahiy geleneğinin temsilcileri olan peygamberlere sahip çıkılırken, Kur'an'ın Tevrat ve Zebur'un da bulunduğu vahiy geleneğinin bir devamı olduğu tekrar işlenmiştir.

Enbiya, 21/105 ve 106. ayetlerle⁶⁸ cennete tüm peygamberlere inanan salihlerin varis kılındığı belirtilerek mü'minlerle Tevrat ve İncil'e inananlar aynı safta birleştirilmektedirler. Bu anlatılan bilgileri de ancak Allah'a layıkıyla

⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 3-6; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 211; Abdurrezzak, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 101, 102; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, 2086-2088; Tirmizî, *Sünen*, "Kitabu't-Tefsîr/Rum," 1-4.

⁶⁷ İbn Hişam, *es-Sîret*, 336.

⁶⁸ Andolsun ki biz Levh-i Mahfuz'a kaydetmemizin yanı sıra peygamberlere gönderdiğimiz tüm kitaplarda da şu hükmü bildirdik: Cennete hayırlı/faziletli kulların varis olacaktır. Hiç şüphesiz bu Kur'an'da çok değerli öğütler, bilgiler vardır. Fakat bunu anlayıp değerlendirecek olanlar Allah'a layıkıyla kulluk/ibadet eden kimselerdir. (Enbiya, 21/105, 106.)

kulluk/ibadet eden kimselerin hakkıyla değerlendirecekleri ifade edilmektedir. Diğer ifadeyle müşrikler dışarıda tutularak peygamberlere inananlar aynı safta birleştirilmektedirler.

Hicret öncesinde Yahudi ve Hıristiyanlara karşı sürdürülen genel söylem şöyle özetlenebilir: Yeni gelişen Kur'an mesajı, ana gövde olarak Hz. Musa ve İsa'nın mesajlarının devamı olmakla birlikte, o bu önceki mesajların bağluları olduğunu söyleyen Yahudi ve Hıristiyanların kendi aralarındaki ayrılıklarını ve çekişmelerin dışında ve hatta üzerinde bir yerde ve onlara hakemlik yapma konumundadır. Müslüman cemaatinin Yahudi ve Hıristiyanlara yakın durması, kendisini onların bir devamı olarak tanımlaması ve Müşrikler karşısında onların tabî bir müttefiki olarak görmesi, onun kendi kimliğini bir kenara bıraktığı anlamına gelmemiştir. Bütün bu özdeki onaylamalara karşın Hz. Muhammed'in Yahudilerinkinden farklı, kendisine ait bir şeriatı bulunmaktadır.⁶⁹

İslam davetinin yaygınlaşp, tanınmaya başladığı dönemlerde Müşrikler ve Ehl-i Kitap Hz. Peygamber'i ve tebliğ ettiklerini anlamaya, zihinlerinde bir yere oturtmaya çalışıyorlardı. Bundan dolayı da Müşrikler kadar onlar da Hz. Peygamber'e sorular soruyorlar ve iman da ediyorlardı.

Şam taraflarından gelen kırk Hıristiyan Kâbe'nin yanında müşrikler de yakınlarında otururken Hz. Peygamberle konuştular, Kur'an'ı dinlediler, kitaplarında Hz. Peygamber hakkında bilgiler bulunduğu için biz Kur'an gelmeden önce de tevhid konusunda çok duyarlıydık diyerek ağlayarak iman ettiler. Mekke müşrikler ve memleketlerindeki insanlar onlara hakaretler edince onlara selam olsun size biz sizin gibi cahilce- kaba ve anlayışsız davranmayız. Herkesin dini kendine, biz kendimiz için sadece hayırlı olanı istiyoruz diyerek, kötülüğe iyilikle karşılık verdiler.⁷⁰ Yaşanan bu olaylar üzerine nazil olan ayetlerde⁷¹ onların bu durumları açıklandı. Aynı şekilde Ehl-i Kitabın

⁶⁹ Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı," *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*, 2004, s. 51, 52. Hz. Peygamberin farklı şeriat sahibi olduklarıyla ilgili olarak bkz. Casiye, 45/16-18.

Kur'an Ehl-i Kitapla ilişkiler konusunda değişik zaman dilimlerinde yakın ya da uzak duruşlar sergilemiştir. Yahudilerle Mekke dönemi ve Medine döneminin ilk aylarında yakın ilişki tarzı izlemiştir. Daha sonraki yıllarda uzak ve şiddet içeren ilişkiler geliştirilmiştir.

Hıristiyanlarla olan ilişkiler ise, ne Yahudilerle olduğu kadar yakın ne de onlarla olduğu kadar sert olmuştur. Belki de bunun sebebi Hıristiyanların daha uzak diyarlarda yaşamış olmalarıdır. Hıristiyanlarla ilişkiler bu yüzden daha istikrarlı bir seyir takip etmiş görünmektedir. Bu mekânsal uzaklık sebebiyle Müslümanlarla Hıristiyanlar arsında güç çatışmaları Yahudilerde olduğu gibi yoğun olmamıştır. Kur'an, Müslümanlar dışındaki topluluklarla ilişkilerde belli bir ilişki biçimini, belli bir topluluk için normatif olarak belirlemiş değildir. Bu türden ilişkilerde tamamıyla Müslümanların çıkarları ve diğer toplulukların Müslümanlara karşı tutumları belirleyicidir ve bunlara yönelik ilgili siyaset bu değişkenlere göre belirlenir denilebilir. (Paçacı, Mehmet, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı," s. 62, 63.)

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 500, 501; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, II, 108; Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, II, 199; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, 472. İbn Kesir bunların Habeşistanlı on kişi olduklarını belirttiğinden sonra Necranlı olduklarının da nakledildiğini kaydetmektedir.

⁷¹ Kasas, 28/52-55. İbn Hişam, *es-Siret*, I, 391, 392. İbn Hişam bunların yirmi civarında Habeşistanlı Hıristiyan olduklarını belirttiğinden sonra Necranlı olduklarının da söylendiğini kaydetmektedir.

Hz. Peygamber'e inzal edilen ayetlerden dolayı mutlu oldukları, sevindikleri⁷² de onların iman ettiklerini göstermektedir. Ayrıca Hıristiyan Addas da Hatice'nin vesilesiyle iman etmişti.⁷³

Müşrikler her ne kadar Ehl-i Kitaba saygı duysalar bile onlar iman ettiklerinde diğer mü'minleri eleştirdikleri, dinden çıkmakla (Sâbiî olmakla) suçladıkları gibi Ebu Cehil, iman eden Necran'lı Hıristiyanları aynı şekilde suçlamış, onlar da biz cahillerle, densizlerle muhatap olmayız şeklinde cevap vermişlerdi.⁷⁴ Bunun gibi Âmir b. el-Hadramî'nin gulâmı, Yahudi olan Cebr, Hz. Yusuf kıssasını/suresini dinleyince iman ettiğinde sahibi onu tekrar Yahudiliğe dönünceye kadar dövmüştü.⁷⁵

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Mekke'deki Ehl-i Kitap kölelerle ilişkileriyle ilgili olarak farklı bilgiler nakledilmektedir. Bunlara göre Hz. Peygamber'in çoğu zaman Merve tepesinin yakınlarında Benî Hadramî'nin kölesi Hıristiyan Cebr'in dükkânında oturmaktaydı. Bundan dolayı müşrikler, "Muhammed getirdiği şeylerin çoğunu bundan öğreniyor." demişlerdi.⁷⁶

Tebliğe başladığında Hz. Peygamber, Mekke'deki Ehl-i Kitap kölelerle de görüştüğü, onlarla konuştuğu için özellikle Nadr b. Haris: "Bu Kur'an Muhammed'in uydurduğu bir yalandır, ona bu konuda Huveytib b. Abduluzza'nın mevlâsı Addas, Âmir Hadramî'nin gulâmı⁷⁷ Yesâr ve aynı şahsın mevlâsı Cebr yardım ediyor. Bunlar sabah akşam Muhammed'e Kur'an'ı öğretiyorlar" dedi. Bu üç şahıs Ehl-i Kitaptandı ve Cebr Yahûdi iken Müslüman olmuştu.⁷⁸

Huveytib b. Abduluzza'nın Bişr isminde bir gulâmı vardı. Bu iman etmiş ve iyi bir mü'min olmuştu. Bu kölenin isminin Âiş veya Yaîş olması da mümkündür. Bu kölenin kitapları vardı. Aynı şekilde bu kişinin, Benî Hadramî'nin kölesi aslen Rum olan Cebr olduğu da söylenmiştir. Ayette adları Cebr ve Yesâr olduğu nakledilen iki köleden bahsedildiği de nakledilmiştir. Bunlar Mekke'de kılıç yapmakta, Tevrat ve İncil okumaktaydılar. Hz. Peygamber onların yanına uğradığında onların okuduklarını dinlemektedir. Bundan dolayı müşrikler

⁷² Ra'd, 13/36. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 179. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 556, 557; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/335.

⁷³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 169.

⁷⁴ Mahmud Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, VIII. Baskı, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000, II, 122.

⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 239.

⁷⁶ İbn Hişam, *es-Sîret*, I, 393.

⁷⁷ Gulam sözlükte "erkek çocuk, delikanlı: azad edilmiş köle, genç hizmetkâr; efendisine bağlı muhafız" gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu gılmandır. Bu manada kelimeyi köle ve rakik gibi diğer hizmet elamanlarından ayrı mütalaa etmek gerekir. (Bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulam," *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 178.) Bu anlamı ve Ehl-i Kitap köleler için kullanılan mevla kelimesini de dikkate aldığımızda bunların sıradan köleler değil, sahiplerinin gözdeleleri olan, bilgili, kılıç ustası gibi zanaat sahibi köle veya köle kökenliler olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 430; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 42; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 143, 144.

Kur'an'ı Hz. Peygamber'e bunların öğrettiğini iddia ettiler. Allah Teâlâ da bunun mümkün ve tutarlı olmadığını, çünkü Kur'an'ın fasih bir Arapçayla nazil olduğunu, hâlbuki bu kölelerin Arap olmadıklarını ve fasih konuşmadıklarını anlatarak onlara cevap verdi.⁷⁹ Ayrıca bazı Müşrikler: "Muhammed'e Kur'an'ı Yahudiler, Alâ b. Hadrami'nin mevlâsı ve Ebu Fukeh er-Rumi öğretiyor" demişlerdi.⁸⁰ Nakledilen bilgilerden Hıristiyan kölelerin isimleri hakkında çok kesin bilgilere sahip olunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Ehl-i Kitapla ilgili diğer nazil olan ayetlerin de üslup ve muhteva olarak genelde olumlu olması, rivayetlerde sözü edilen Hıristiyan kölelerle Hz. Peygamber arasında iyi bir diyalogun, karşılıklı konuşmaların bulunması, onların iman etmesi ve müşriklerce Ehl-i Kitapla mü'minlerin aynı safta telakki edilmeleri, müşriklerin "Muhammed Kur'an'ı bunlardan öğreniyor." demeleri için kendilerince delil olarak algılanmış olabilir.

Bu anlattıklarımız ayetlerde "...O kâfirler/müşrikler, "Bu Kur'an Muhammed'in uydurmasıdır. [Ehl-i Kitap'tan Addâs, Cebr gibi] bazı adamlar da bu işte ona yardım etmektedir." dediler ve böylece onlar düpedüz bir zulüm/çarpıtma ve iftirada bulunmuş oldular. Yine o müşrikler şöyle dediler: "Bu Kur'an, Muhammed'in birilerine yazdırdığı ve ezberlemesi için de sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarından ibarettir..."⁸¹ ve "...Bu Kur'an'ı Muhammed'e [Ehl-i Kitaptan, Addâs, Yaş veya Cebr isimli] bir insan öğretiyor." dediklerini elbet biliyoruz. Ne var ki onların sözünü ettikleri kişinin dili yabancı bir dildir; Kur'an'ın dili ise fasih bir Arapçadır..."⁸² şeklinde açıklanmaktadır.

Mekke'de genel anlamda Ehl-i Kitapla ilişkiler olumlu olmakla birlikte onların Kur'an'dan şüphe duydukları, Hz. Peygamberle tartıştıkları, onu kendi dinlerine çağırdukları da olmaktadır. Allah Teâlâ Hz. Peygambere kendi duruşunu korumakla birlikte onlarla diyalog kapılarını açık tutmayı, husumetten, kavgadan uzak durmayı, tevhide bağlı kalmasını ve onların kendisine vahyedilen gerçeklere uymayan isteklerine, görüşlerine uymamasını vahyetti.⁸³

Aynı şekilde Mekke döneminin son yıllarında İslam daveti Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri arasında yayıldığında Yahudiler için sonunun aleyhlerine

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 592, 593.

⁸⁰ Furkan, 25/45. ayetin tefsirinde belirtilen şahıslar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 398-401; Ebû İshak İbrahim b. Seriyî *ez-Zeccâc Meâni'l-Kur'an ve 'İrâbuhû*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, Beyrut, 1988, IV, 57; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 268, 269. Ayrıca Nahl, 16/103. Ayette kimlerin kastedildiğiyle ilgili olarak bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 239; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 364-369; *Zeccâc, Meâni'l-Kur'an*, III, 219; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 593.

⁸¹ Furkan, 25/4-6.

⁸² Nahl, 16/101-105.

⁸³ Bkz. Şura, 42/13-15. Bu ayetlerin tefsirleriyle ilgili olarak bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 174, 175; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 484-489; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 219, 220; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, XXV, 57-65.

olacağını anladıklarında, Tevrat'ta Hz. Peygamberin peygamberliği ile ilgili bilgileri gizlediler ve İslam davetine muhalefette müşrikleri teşvik ettiler.⁸⁴

Ehl-i Kitap ile Mücadele

Mekke döneminin en son zamanlarında 85. sırada nâzil olan Ankebut suresinde “[Ey Müminler!] Size karşı düşmanca ve saldırganca davranan kesimi hariç, Yahudiler ve Hıristiyanlarla mümkün olan en güzel şekilde tartışın ve onlara şöyle deyin: “Biz hem bize indirilen Kur’an’a hem de size indirilen kitaplara iman ettik. Bizim ilahımız/tanrımız da sizin ilahınız/tanrınız da bir ve aynı ilah/tanrıdır. Biz yalnız O’na teslim olmuş kimseleriz. [Ey Peygamber!] Diğer peygamberlere gönderdiğimiz vahiyler gibi sana da bu Kur’an’ı indirdik. Geçmişte kendilerini vahye muhatap kıldığımız kimseler [Yahudiler ve Hıristiyanlar] arasında Kur’an’a inanan ve inanacak olanlar var. Keza şu müşrikler arasında da ona inanacak kimseler var. Bizim ayetlerimizi kâfirlikte direnenlerden başkası reddetmez.”⁸⁵ buyrulurken Ehl-i Kitap ilk defa net bir şekilde iki farklı gruba ayrılmaktadır. Buna göre Yahudilerin iman edenleriyle en güzel şekilde mücadele edilmeli, onlara Kur’an okunmalı, Kur’an’dan bilgiler aktarılmalıdır. İnanmayı zalimlik yapan Yahudilere ise bize indirilen Kur’an’a ve size indirilen Tevrat’a inanıyoruz. İlahımız, rabbimiz bir ve biz tevhide inanıyoruz denmeli⁸⁶ ve onlarla çatışmadan uzak durulmalıdır.

Ayetin çoğul kipinde emirle başlanmasından takınılması istenen tavrın Hz. Peygamberle birlikte tüm mü'minlere emredildiği anlaşılmaktadır. Bu emre göre Mü'minler Ehl-i Kitapla tartışırken, ilke ve öz bağlamında, bir olduklarını vurgulamalıydılar. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e indirilen kitaba inandıkları gibi mü'minler de onlara indirilen kitaplara inanmaktadırlar. Onlar da mü'minlerin bildikleri, ibadet ettikleri ilahı bilip ibadet ediyorlar. Kendilerini, bu tek ve ortaksız ilaha teslim etmişlerdir. Ehl-i Kitaptan bir grubun tartışma ortamındaki inatçı ve kompleksli tavrını sürdürürken, diğer bir grubun da doğru sözlü mü'minler olduklarını gözler önüne sermektedir. Nasıl Araçlar arasında inananlar ve kâfirler varsa Ehl-i Kitap arasında da inananlar ve kâfirler de bulunmaktaydı.⁸⁷

Ankebut, 46. ayette Ehl-i Kitaptan zulmedenler hariç en güzel yolla mücadele emrediliyor. Bu, Hz. Peygamber ve mü'minlere Ehl-i Kitap'a karşı takip etmeleri gereken metodu belirten Kur'ânî bir öğretilerdir. Bu metod, aynı zamanda Mekkî Kur'an'ın üslubu, anlatımı ve bireysel konuları ele alışıyla da uyum sağlamaktadır. Diğer taraftan ayet olup bitmiş bir olayın anlatımını da çağrıştırmaktadır. Şöyle ki: Mekke döneminin sonlarına doğru (Ankebut suresi

⁸⁴ İbn Âşur, *et-Tahrîr*, VII, 363-365.

⁸⁵ Ankebut, 29/46, 47.

⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 521.

⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV, 338-342.

Mekkî son suredir) Onlarla Hz. Peygamber ve mü'minler arasında bazı dini tartışmalar olmaktadır. Onlardan bazıları tartışmada büyüklük taslama, kaba davranma ve zulüm etme yolunu izlemektedirler. Eğer bu yaklaşım doğru ise, o zaman, bunların kâfir liderlerin engellemelerinin etkisi altına giren kimseler olduğunda şüphe yoktur. Başka bir deyişle, müşriklerle menfaate dayalı ilişkiler içindeydiler ve bu menfaatleri feda etme imkânları yoktu. Veya onlardan yakalarını bir türlü kurtaramıyorlardı. Bu duruma rağmen Ehl-i Kitabın genel tavrı olumluydu.⁸⁸

Ayetle ilgili yukarıdaki gibi yorumlar yapılsa da Mekke'de iman edenlere zulmeden, saldırganca davranan bir Yahudi grubunun olduğuna dair kesin bir bilgi nakledilmemektedir. Bundan dolayı bu ayetin Medine'de İslam daveti başladığında Medineli mü'minlerin Hz. Peygamber'e Yahudilere karşı nasıl davranmaları gerektiğini sormaları üzerine inzal edilmiş olması da mümkündür.⁸⁹ Bu açıklamaya göre ayet Mekkî olmakla birlikte Medine'de oluşmaya başlayan ilk mü'min toplumunun oradaki Yahudilerle nasıl bir ilişki kuracakları, hangi tavırları geliştireceklerine dair onları yönlendirmek için inzal edilmiş olması mümkündür.

Ehl-i Kitapla oluşturulan bütün bu olumlu ilişkilere ve onların tevhide aykırı düşüncelerine dokunulmamasına rağmen bazı müşrikler Hz. İsa'nın ilahlaştırılması gibi konuları tartışma konusu yaparak Hz. Peygamber'i sıkıştırmaya çalışmaktaydılar.

Müşrikler meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı. Bir gün Hz. Peygamber Mescide geldi. Kâbe'nin etrafında üç yüz altmış put vardı. Orada Sehm oğullarından As b. Vâil, Kays'ın oğulları Hâris ve Adiy bulunmaktaydı. Hz. Peygamber onlara "Hem siz hem de Allah'ın yanı sıra ilah/tanrı yerine koyduğunuz o putlar cehennem odununuz. Evet, şimdi hepiniz cehennemi boylayacaksınız! O putlar gerçekten tanrı olsalardı cehenneme uğrarlar mıydı?! ..."⁹⁰ ayetlerini okudu ve Safa kapısına doğru gitti. Müşrikler Hz. Peygamber'in söyledikleri hakkında konuşmaya başladılar. O esnada oraya aynı kabileden Abdullah b. Zeb'arî geldi ve niçin ilahlar hakkında konuşuyorsunuz dediğinde onlar Hz. Peygamber'in sözlerini ona anlattılar. O da Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Muhammed! Senin bu sözlerin sadece biz ve bizim ilahlarımız için mi yoksa tüm milletler ve ilahları için de geçerli mi diye sorduğunda Hz. Peygamber "Tüm milletler ve ilahları için geçerli" cevabını verdi. Bunun üzerine Abdullah "Sen Meryem'in oğlu İsa'nın peygamber olduğunu söylüyor, onu ve annesini övmüyor musun, aynı şekilde sen Hıristiyanların bu ikisine kulluk ettiklerini, Üzeyr'e ve meleklerle de kulluk edildiğini bilmiyor musun, eğer bunlar cehenneme

⁸⁸ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 365.

⁸⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, II, 362, 9. Dipnot.

⁹⁰ Enbiya, 21/98-100.

gireceklerse biz de onlarla birlikte olmaya razıyız.” dediğinde Hz. Peygamber “Hayır öyle değil” dedi. Abdullah “Sen sözlerinin tüm milletler ve ilahları için geçerli olduğunu söylememiş miydin?” diyerek onu zor durumda bıraktığında müşrikler sevinç çılgınlıkları attılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ “İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapmış olmaları sebebiyle tarafımızdan kendilerine esenlik ve mutluluk sözü verilen kimseler ise cehennemden uzak tutulacaklardır.”⁹¹ ayetini inzal ederek Hz. İsa, Meryem, Üzeyr ve meleklerin Cehennemden uzak olduklarını bildirip, müşriklere cevap verdi ve onların Hz. İsa hakkındaki sözlerinin sadece tartışma maksatlı olduğunu beyan etti.⁹²

Bu yaşanan tartışma ortamı ayetlerde “[Ey Peygamber!] Meryem oğlu İsa [bir müşrik tarafından seni susturmak üzere] misal verilince senin kavmin hemen sevinç çılgınlıkları attılar. [Kur’an’a uyup müşriklikten vazgeçecekleri yerde, Hıristiyanların İsa hakkındaki yanlış inançlarından medet umarcasına], “Bizim tanrılarımız mı daha üstün yoksa o mu?!” dediler. Onların İsa ile ilgili bu sözlerindeki maksat, sırf seninle tartışmak ve sana karşı çıkmaktır. Çünkü onlar itirazı marifet sanan bir gürühtür. İsa’ya gelince, [o tanrı değil] kendisine peygamberlik lütfunda bulunduğumuz ve [babasız yaratmak suretiyle] İsrailoğulları’na ibret kıldığımız bir kuldur. [Ey Müşrikler!] Biz dileseydik, [“Allah’ın kızları” diye nitelendirdiğiniz] melekleri [kullarımız olarak] yeryüzünün sakinleri yapar ve böylece sizin yerinize onların geçmesini sağlardık.⁹³ şeklinde açıklamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kur’an, vahyin ilk anından itibaren, Mekke dönemi boyunca, kendisi ile önceki kitapların aynı kaynaktan olduğunu; kendisi ile bu kitaplar arasındaki ilke ve hedef birliğini, önceki peygamberleri ve kitapları doğruladığını sürekli olarak vurgulamış, doğruluğuna Ehl-i Kitabı şahit göstermiştir. Kur’an bu hususları, Ehl-i Kitab’ın, istenen şahitliğe olumlu yaklaşacağı, onlara güvenilmesi gerektiğini çağrıştıran bir üslupla vermiştir. Doğal olarak bu üslup Ehl-i Kitab’ın Muhammedî çağrıya kulak verecekleri, onunla bütünleşecekleri, ona yardımcı olacakları gibi düşünceleri de beraberinde getirmektedir.

Kur’an’ın Ehl-i Kitab’ın kendi aralarındaki ihtilaflarına, saf olan dinin aslından ve yüce hedeflerinden sapmalarına ışık tutan değinilerini ve sert olmayan bir yöntemle onların ayıplarına işaret etmesini istisna edersek; Mekkî

⁹¹ Enbiya, 21/101.

⁹² Mukâtil, *Tefsîr*, III, 193, 194; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, III, 380, 381. Zuhurf, 43/57. ayetin Hz. İsa’dan söz edildiğinde müşrikler kaygıya kapılarak “Ey Muhammed! İsa hakkında görüşün nedir” şeklinde soru sordukları gibi ve “Muhammed kendisine Hıristiyanların İsa’ya yaptıkları gibi yapılmasını istiyor” dediklerinde Allah Teâlâ’nın bu sözleri sadece tartışma olsun diye söylüyorlar ayetini inzal edildiği de nakledilmektedir. (Bkz. Abdurrezzak, *Tefsîr*, II, 198.)

⁹³ Zuhurf, 43/57-60.

Kur'an, Hz. Peygamber'in çağdaşlarından oluşan Ehl-i Kitab'a karşı yumuşak bir üslup kullanmıştır.

İlk andan itibaren kendisine değişik üsluplarla vahyedilen Hz. Peygamber'in, Mekke'deki Ehl-i Kitab'a karşı barışçı ve sevecen bir tavır takınması pek tabiidir. Zira onlarla hedef ve ilke birliği içinde olup peygamberlerine ve kitaplarına saygı göstermekte, onları desteklemekte ve tüm bunları açıkça bildirmekteydi.

Öyle inanıyoruz ki, Hz. Peygamber bu tavrını, peygamberliğinden önce de onlara karşı gösteriyordu. Çünkü onunla Mekke'deki bazı Ehl-i Kitab arasında karşılıklı sevgiye dayalı bir ilişki, duygusal bir beraberlik ve güven vardı. Bu, daha sonra Kur'an'ın, onların kitaplarını ve peygamberlerini tasdik etmesi, desteklemesi ve takdir etmesi, onları şahit olarak göstermesi, kendilerine itimat etmesi ve onlarla tam bir birlik içinde olduğunu ifade etmesi ile devam etmiştir.

Tüm bu açıklamalarımız gösteriyor ki; genelde Ehl-i Kitab, Mekke döneminin başından, sonuna kadar Muhammedî davete olumlu yaklaşmış, ona sevgi göstermiş, hatta destek vermiştir. Mekke'de hiçbir zaman, Medine'de Hz. Peygamber ile Yahudiler arasındaki çatışmaya benzer bir durum oluşmamıştır. Değil çatışma, Mekke'dekiler, daveti kabul etmiş ve onunla bütünleşmişlerdi.⁹⁴

Kur'an'a bakıldığında açıkça görülür ki Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında, Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğunu tasdik eden ve Mekkelilerin muhalefeti karşısında ona cesaret veren bazı kimseler vardı.

İkinci ve üçüncü Mekke dönemi boyunca "Kendilerine önceden kitap verdiklerimiz", "Kendilerine önceden kitap ve bilgi verilen insanlar", "Bilgi sahibi insanlar" diye adlandırılan bu kimseler Kur'an tarafından sık sık Hz. Muhammed'in elçiliğinin doğruluğunun şahitleri olarak gösterilirler. Hz. Muhammed'in muhaliflerden yoğun baskı görüp geçici bir ümitsizliğe kapıldığı ve tebliğine devam edip etmemeyi ciddi biçimde sorguladığı dönemlerde, Kur'an ona "önceki kitap okuyan kimseler"den teselli ve destek aramasını söyler. Bazı yerlerde de, kendisine apaçık deliller/işaretler verildikten ve asla ummadığı bir zamanda ilâhî mesaj geldikten sonra müşriklerden olmaması söylenir.⁹⁵

Mekke'de Ehl-i Kitaptan –Medine'deki Yahudilerin durumuna benzer– büyük, güçlü ve kitleleşmiş azınlıklar yoktu ki, İslam davasıyla çelişen menfaatleri bulunsun.⁹⁶

Kur'an'ın "Ehl-i Kitab"a yönelik tebliğ ve davet mesajlarına bakıldığında, ortak noktaları dikkate aldığı, öne çıkardığı ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilediği

⁹⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 359, 360.

⁹⁵ Fazlurrahman, "İslam Toplumunun Mekke'deki Ön Temelleri", *Makaleler IV*, çev. Adil Çiftçi, 2003, s. 15.

⁹⁶ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 157.

göze çarpmaktadır. Söz konusu uzlaşma arayışı, bir tavizkarlık değil, muhataplarında var olan, ama belki kendilerinin de farkında olmadıkları makul ve sahih noktaları açığa çıkararak gönüllerini kazanmak ve onları İslâm'a yakın tutmak; aradaki düşüncü ve inanç farklılığını en aza indirmek amacına yöneliktir. Bu, Kur'an'ın tebliğ sürecinde diyalog kurmaya ve bunu sürdürmeye dönük yöntemlerinden birisi ve önemli bir özelliğidir.⁹⁷

Mekke dönemi boyunca Ehl-i Kitapla ilgili ayetlerde sert üslubun olmaması, Habeşistan Necaşisinin ülkesine hicret eden mü'minleri koruması, Yahudi ve Hıristiyanlarla herhangi bir çatışmanın olmaması, müşriklere karşı onların referans kaynağı olarak gösterilmeleri, onlardan İslam davetini kabul edenlerin olması gibi durumlar müşriklerin zihninde mü'minlerle Ehl-i Kitabın yakın inançlarda oldukları anlayışının oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan bu olumlu ortamın, ilişkilerin bozulmaması için müşriklerce gündeme getirilen Hz. İsa'nın ilahlaştırılması konusunun üzerinde durulmamış ve bu konu üzerinden Hıristiyanlar eleştirilmemiştir. Ehl-i Kitaba yönelik bu ve benzeri konulardaki eleştiriler ilişkilerin bozulduğu, çatışmaların başladığı Medine döneminde nazil olan ayet ve surelerde ele alınmıştır.

Ehl-i Kitapla ilgili ayetlerin dipnotlarında da naklettiğimiz gibi müfessirler, Mekkî surelerdeki onlarla ilgili ayetleri genellikle Abdullah b. Selam veya Abdullah b. Selam ve ashabı olarak yorumlamışlardır.⁹⁸ Medine döneminin ilerleyen yıllarında Yahudilerle ilişkilerin bozulması, onlarla savaşılması ve zamanla Hıristiyanlarla ilgili de sert ayetlerin gelmesi, tarihte de bunlarla uzun süren savaşların yapılmış olması gibi sebeplerle tamamen ötekileştirilen, düşman kabul edilen bir Ehl-i Kitap algısının oluşmuş olmasıdır. Bu bakış açısının etkisiyle Mekke dönemindeki Ehl-i Kitapla ilişkiler üzerinde yeterince durulmamış ve eksik yorumlar da yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, I. Baskı, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 1989.
- Albayrak, Halis, "Allah'ın Nüzûl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine," *II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1996.
- Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'ân*, I. Baskı, Beyrut, Merkezi Dirâsatu'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008.

⁹⁷ Mehmet Şanver, "Kur'an'ın Muhatabıyla Diyalog Kurma Sürecinde 'Ortak Değerler'İN Yeri ve Rolü," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2004 s. 160.

⁹⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Mehmet Okuyan, - Mustafa Öztürk, "Kur'an Verilerine göre 'Öteki'nin Konumu," *İslam ve Öteki*, İstanbul, 2001, s. 184-195.

- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdad, 1993.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, III. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, çev. Komisyon, I. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, I. Baskı, Mısır, 1954.
- Fazlurrahman, "İslam Toplumunun Mekke'deki Ön Temelleri", *Makaleler IV*, çev. Adil Çiftçi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah, *Meâni'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Gökkır, Necmettin, "Kur'an Dilinde Ehl-i Kitap Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım," *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul, 2010.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I. Baskı, İstanbul, İrfan Yayımcılık, 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 1948.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed İbn İdris er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke, Mektebetü Nezâru'l-Bâz, 1997.
- İbn Hişam, es-Sîretu'n-Nebeviyye, thk. Mustafaes-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, trs.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, Dâru'l-İfâku'l-Cedîde, 2009.
-*el-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Fâruk, I. Baskı, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1985.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, Müessesetu Kurtuba, trs.
- Kapar, M. Ali, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler," *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, I. Baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Okuyan, Mehmet, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011.
- Okuyan, Mehmet-Öztürk, Mustafa, "Kur'an Verilerine göre 'Öteki'nin Konumu," *İslam ve Öteki*, İstanbul, 2001.
- Paçacı, Mehmet, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı," *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*, 2004.
- Şanver, Mehmet, "Kur'an'ın Muhatabıyla Diyalog Kurma Sürecinde 'Ortak Değerlerin Yeri ve Rolü", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2004.
- Şâkir, Mahmud, *et-Târîhu'l-İslâmî*, VIII. Baskı, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs., Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Terzi, Mustafa Zeki, "Gulam," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul, 1996.
- Türcan, Selim, *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994.
- Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Seriyî, *Meani'l-Kur'an ve 'Îrâbuhû*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2008.